

Idillek, elégiák, ódák

RADNÓTI MIKLÓS KÖLTŐI INDULÁSA*

Radnóti Miklós első verseskönyveiben, az 1930-as *Pogány köszöntő*ben és az 1931-es *Újmódi pásztorok énekében* egyszerre és egymást váltva jelentek meg az idillek és az elégiák. Mindkét műfaj háttérében egy otthonát és sorsát kereső fiatalember magánya állt. A családi és társadalmi árvaság érzése, amely merengő elégiákban kapott kifejezést, avagy derűs természeti idillekben keresett vigaszt. Egymást váltotta a pásztori derű élénkebb, és az elégikus érzés sötétebb tónusa. Még a kötetek ciklikus felépítésében is; a *Pogány köszöntő* harsányabb dallamát a *Variációk szomorúságra* melankolikus zenéje követte, a *Táj szeretőkkel* után az *Elégiák és keseredők* olvashatók. A két kötet építkezése ugyanazt az elvet alkalmazza: az idillt elégia, a derűt szomorúság váltja fel.

Elsőnek „naptestű szüzek, pásztorok és nyájak” köszöntötték az olvasót. Pogány imák, természetbűvölő zsolnárok, szeretkezéstől mámoros himnuszok, mintha Árkádia pásztoristene: a nádsípon játszó Pán lépett volna a magyar versbe. Az a Pán, akit Reviczky Gyula eltemetett és Szabó Lőrinc életre keltett. Csakhogy a nádsípon most nyugtalan avantgarde zene szólt. A pásztori ihletnek, a bukolicus derűnek, amely a természet és a szerelem boldog ragyogásából ered, évezredes költői hagyománya van. A görög és latin bukolicusok, Theokritos, Vergilius, Tibullus és Propertius alakították ki az idillikus költészet karakterét, és ez a karakter: a világtól való elvonulás, a természeti szépség és a szerelmi öröm költészete később alig változott. Legfeljebb a klasszikus nyugalmat cserélte fel az idők során valami lázább és sóvárgóbb érzés, mint a bukolicus örömök modern francia énekesének: Francis Jammes-nak verseiben. És a békés összhang háttérében húzódtott meg a legyőzött nyugtalanság, mint a húszas évek magyar idilljeiben, Kassák Lajosnál, Füst Milánnál és Szabó Lőrincnél. Bizonyára ők voltak Radnóti idilli költészetének is mesterei.

A magyar költő pásztori világában sem uralkodott egyértelmű összhang. Szeretlen indulatok és nyugtalan vágyak otthona ez a bukolicus vidék. „Nézd! dércsípte fáink megőszült / fején ül most a szél és lengő / harangú tornyok között csak / megkondulnak a jámbor imák! // Csorgó nyálával békés borjú / lépdél még szekerünk után, de / már nem kószál szárnyas szavakkal / szájunk körül halovány ámen!” — hangzik a *Pogány köszöntő*, ennek a modern idillnek jellegzetes költői üzenete és dokumentuma.

Ebbe az idilli képbe kétségtelenül belejátszott az avantgarde, pontosabban az expresszionista költészet látásmódja és kifejezésalakító ereje. Radnóti Miklós Reichenbergben élte át az alkotó egyéniség lázadását, a „Sturm und Drang” jellemformáló belső viharát. És az avantgarde költészetben ismerte fel azt a korszerű dallamot, amely lázadó egyéniségét kifejezheti. Bukolicus vágyait is az avantgarde erőteljes zenéjére hangszerelte, nyugtalan, mozgalmas és dinamikus élettel töltötte meg a pásztori idillt. Ennek az idillnek mindig van némi ódai természete, intonációját gyakran emelkedettség és elragadtatás szövi át. Akár „dinamikus idillnek”, „lázadó bukolicának” is nevezhetnők azt a lázas, forrongó világot, amely pásztori verseiben alakot ölt. A tájban mindig történik valami, sötétlő viharfelhők vonulnak a forró mezők felett, a búzatábla vad szerelmi csaták színhelye. Baróti Dezső mutatott rá arra, hogy ez a táj nem ismeri az időt, ősz és tavasz, hajnal és alkonyat léteznek együtt magától értetődő egyidejűségben. A színek kontrasztjaikat mutatják,

* Részlet egy Radnóti-kismonográfiából.

napfényben fürdő rétek és sejtelmes éjszakai tájak követik egymást. A hallás és a látás képzeleti szorosan összefüggenek: „színes vágyai fűtülve kivirulnak”, „csak a fehér némák ugatnak” — olvassuk (*Tavaszi vers, Olasz festő*). Kitüntetett szerepet nyernek az igék; ez is a kép dinamikus mozgalmasságára utal.

A táj, amely élénk tárul a fiatal költő verseiből, nem a valóságban, inkább a képzeletben található. Benső táj ez, a költői érzület és indulat szabja meg szerkezetét és díszét. Dekoratív és mitologikus jellegű; a dombokról szelíd nyájak és ringó csipejű lányok közelednek, a pásztori mezbe öltözött költő pogány áldozatot mutat be a természet erőinek. A bukolikus látványinak jelképes értelme van, jelentése túlmutat önmagán, nem valóságos dombokra, nyájakra és pogányokra utal, hanem az alkotó személyiség vágyaira. Arra az otthonkereső nosztalgiára, amely a társadalom, a külvilág válságai elől keres hazát a képzelet szelíd műveiben, és versekből terem magának boldogabb hazát. Radnóti Miklós egyszerre nyugtalan és bukolikus tájképei a lélek titkos kamrába világítanak, mint a kései Van Gogh vagy az expresszionista festők: Kokoschka, Rouault, Soutine tájképei.

Szokatlan expresszionizmus az, amelyről ezek a képzelet tájak árulkodnak. Radnóti verseit sajátos népiesség szövi át, bukolikus jelenetei akár falusi életképeknek is beillenek. A természeti környezet éppúgy a korszak „népi” költészetére utal, mint az a pogány, sámáni szerep, amely a *Köszöntsd a napot*, a *Pogány köszöntő* vagy a *Pirul a naptól már az őszi bogdy* soraiban megjelent. Midőn ezek a versek születtek, akkor ívelt a legmagasabbra Erdélyi József népies költészetének csillaga. Egész „népi” iskola született, valóságos költői irányzat, amely erősen hatott például József Attila és Illyés Gyula költészetére is. Sorra jelentkeztek a paraszti tehetségek, kialakult az „östehtések” felkutatására és támogatására irányuló mozgalom. Volt kritikus, például Babits Mihály, aki magát Radnótit is ilyen népi tehetségnek könyvelte el versei, költői stílusa nyomán.

Valójában félreismerte a költőt és félreértette törekvéseit. Radnóti természetesen nem úgy volt népies, mint Erdélyi József, hiszen kívülről, az avantgarde felől közeledett a népiesség stílusfordulataihoz. Népiessége szociális vonzalmainak és tudatos elkötelezettségének nyelvi következménye volt. Arra törekedett, hogy költészetének hangoltságában is átfogja a kétkezi dolgozók széles táborát, tehát nemcsak a munkásságot, hanem a parasztságot is. Ezért tett próbát a népnyelv kifejezéseivel, akár nyers és kihívó fordulataival. És minthogy ehhez a stílushoz nem voltak természetes eszközei, népiessége tudós forma, tanult népiesség volt, akárcsak később afrikai néger folklórt utánzó játéka. Valójában egy városi jellegű expresszionizmus öltötte fel alkalmilag a „népi” költészet stílusát, mint valamivel korábban Balázs Béla vagy Kaffka Margit szimbolizmusa, amely szintén kísérletezett a népdal tisztaságával és jelképteremtő erejével. Radnóti népiessége, akár a vers témájában, akár képeiben, voltaképpen az expresszív fogalmazás általánosabb keretei közé igazodott. Mint a primitív művészet formáit elleső és alkalmazó francia avantgarde művészek (Picasso, Apollinaire, Tzara, Iwan Goll) esztétikájában és munkáiban.

Az expresszív fogalmazás olyan lírai formát teremtett, amely kifejezte ugyan a fiatal költő lázadó indulatát, de homályban hagyta egyéniségének más vonásait, így árvaságát és otthonkereső vágyát. A mozgalmas pásztori táj, a dinamikus verskompozíció, az izmusok szabadságát követő képi fantázia ennyiben nemcsak bemutatja, hanem el is rejtette a fiatal költő gazdag és sokrétű egyéniségét. A bukolikus-népies öltözet nyilvánvalóan álruha volt, a pásztori tartás pedig vállalt szerep, amely időnként szűknek bizonyult. Innen eredt, hogy a fiatal Radnóti költői eszközei esetenként modorosakká váltak, mintha képtelen lett volna elutasítani a nyelvi meglepetések ingerét, a szokatlan metaforák kihívását. Ennyiben jogosak Babits Mihály kritikai megjegyzései. A fiatal Radnóti kihívó képekkel, ahogy Babits mondta, „Kraftausdruckokkal” akarta olvasóját mehökkenteni. „Állok, de farolva áll mögöttem az ősz is”, „hasrafeküdt utakon itt a napfény / és nagyokat mélézva vakarja farát” — olvassuk e mehökkentést célzó sorokat (*Tavasza jósolok itt, Szél se fúj itt már*).

Később maga is a vizuális képzelet szeszélyes csapongásának tartotta az ilyen

kifejezéseket, és bíráló hangsúllyal szolt róluk. „Költőiségem (mit mondjak helyette) nagy veszélye az izmusokra való hajlam — jegyezte fel Baróti Dezsdó által idézett naplójában —, s ez a bennem levő vizuális örültségéből táplálkozik. A látomásokat nem tudom mindig rendbe szedni, s ezt az eredendő örültséget csak táplálta ifjúkorom nagy kalandja, a francia szurréalizmus tanítása. A fegyvelmezatlenségből erényt csináltam akkor.” Mídon e visszatekintő sorokat lejegyezte, már a klasszikus szerkesztés híve volt.

A meghökkentő kifejezések nem pusztán a túlságba hajtott vizuális képzelettelől, az expresszionizmus képtársító szabadságától kapták eredetüket, hanem ösztönös lázadástól is. Radnótit, ne feledjük, a magyar „neobarokk” társadalom erkölcsi hipokrizise vette körül, s ha lázadni akart, ezzel a képmutatással is szembe kellett szállnia. Naturalista metaforáit „polgárpukkasztó” indulatok táplálták, a vers stílusával is meg akarta sérteni, meg akarta törni a polgári világban szokásos és kötelező nyelvi konvenciót. A korabeli polgári ízlésnormák szenvedélyes tagadását szolgálják azok a versek, amelyek az országúti csavargók szabad lényét és életét dicsérik, a *Tavaszi vers* és az *Elégia egy csavargó halálára*. A csavargó alakja Villon óta hagyományosan képviselte a szociális elégedetlenséget és a morális lázadást. Hasonló szerep jutott Radnóti fiatalos erotikájának és a vallási motívumokat profanizáló költeményeinek.

A Villont, és közelebről Tersánszky J. Jenőt, József Attilát idéző csavargó-versekben mindig van valamennyi erotika, akárcsak izgató fűszer gyanánt. A fiatal Radnótitól különben sem voltak idegenek az erotikus hangulatok; már a reichenbergi szerelmi ciklusban is megjelentek. Valójában ez is a lázadás egy formája volt, az egészséges ifjú test és ösztön tiltakozott a polgári társadalom képmutatása ellen. Így lett az erotikából az idillek és a leíró versek egyik kitüntetett motívuma. „A földeket fénylő fekvésre / verte a zápor és kilenc lány / paskolja keményre izgatott / mellén a tapadó, vízes inget, / mert rezgve száradó lepkék / visszatérő lelkei közt / dőngeti földhöz most ölelni / a gazda fölcsukló, szerelmes / asszonyát, akinek nyíló / ölében ring a füvek füttyökbe / fakadása és csókja előtt már / csillogva áll föl a hajlott vidék” — hangzik a *Vihar után*. De idézhetnők a *Köszöntsé a napot*, a *Játékos vers aratás után*, a *Jámbor napokat*, a *Kis kácsa fűrdiket* vagy az *Októberi vázlatot* is. A személyiség természetes igénye és szabadsága szólalt meg e versek képeiben.

A lázadó kihívás és konvenciót sértő indulat különös fajtája jelenik meg abban a néhány versben, amely a keresztény vallás motívumait és képzeteit helyezi át egy másfajta, vulgáris közegbe, amelynek emberi tartalma van, de amely a vallástól idegen. A vallási képzetek és fogalmak profanizációját gyakran alkalmazta a századvég (a szecesszió) és az avantgarde művészete. Valójában Radnóti is tőlük tanult, például akkor, midőn *Arckép* című versében közönséges ember gyanánt ábrázolta Krisztus alakját: „Huszonkét éves vagyok. Így / nézhetett ki ősszel Krisztus is / ennyi idősen; még nem volt / szakálla, szőke volt és lányok / álmodtak véle éjjelenként!” A Krisztus-kép profán átalakításában és önmagával való azonosításában több mestere volt: Jehan Rictus, a századvég népszerű francia költője, *Találkozás Jézussal*, Kaffka Margit *Madonna della Katakomba* és közvetlen előzmény gyanánt József Attila: *Lázadó Krisztus* című versei, valamint kedves könyvei: Barbusse *Jézusa* és Emil Ludwig *Az ember fia* című munkája. Kaffka Margitról szóló tanulmányában, a *Szűzanyánál* című vers elemzése során hívta fel a figyelmet arra, hogy a profanizáció emberi közegbe helyezi át a vallás képzeteit és humanizálja fogalmait. „Frigor és ugyanekkor: viszteletteljes ez a szemlélet — írta. — Szokatlanul hangsúlyozza az az emberjelleg.” Ugyanez a profán szemlélet jelent meg *Két szentkép* és *Pirul a naptól már az őszi bogycó* című verseiben (az utóbbiba némi erotikus dallam is vegyült). E versek miatt koboztatta el az ügyészség *Újmódi pásztorok éneke* című kötetét, és állította „vallásghalázás” vádjával bíróság elé.

Már említettük, hogy az idillek általában elégiák kísérték, arról árulkodva, hogy a versekben tetést öltő életöröm korántsem egyértelmű és végleges. A kétféle érzés és kifejezés akár egyetlen versen belül is megtalálható. A *Naptestű szűzek*,

pásztorok és nyájak első strófája például a bukolikus idill és a képzeletbeli táj jellegzetes képeit mutatja be: „A pásztor is lassan lejön a hegyről, / karámbazárva fehéren torlódik / a nyáj és napbafüldött szüzek is a / dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek / jószagúan s álmatagon, mint minden / ősszel, ha hálnak fekete ég alatt a / fák; naptestű szüzek, pásztorok és nyájak / jönnek le lassan a falu felé.” A második strófa ezzel szemben határozottan elégikus: „Megtörünk mi is, asszonyainknak / tükrös szeme alatt feketébb lesz az / árnyék s csókukból ránkhavaz a tél: / hajunk is balul homlokunkba hull és / senki sem simítja meggyulladt szemünk, / csak naptestű szüzek, pásztorok és nyájak / jönnek le lassan a falu felé, hol / terhes felhőkben már összegyűl a bánat.”

A felhőkben gyűlő bánat árulja el, hogy a természeti idill költészetében jelen van a menekülés vágya is, nemcsak a Pánnal és Erosszal szövetkező öröm. Bori Imre figyelt fel arra, hogy a korai Radnóti-versekben milyen fontos szerepet kapott a betegség, a magány, a halál, a századforduló költészetére utaló ékadeancia, amely a Nyugat első nemzedékének alapvető élménye volt. A fiatal Radnóti sorra eljászotta ezeket a motívumokat: az ősz (*Naptestű szüzek, pásztorok és nyájak, Homály*), a halál (*Sirálysikoly, Italos ének, Eső, Télre leső dal*), a betegség (*Májusi igazság, Hajnali elégia, Beteg a kedves*), a magány (*Sok autó jár itt, Megbocsájtás, Békesség, Meditáció, Csöndes sorok, lehajtott fejjel*), a nyomor (*Szegénység és gyűlölet verse*) motívumait. Igaz, ezek a motívumok gyakran váltanak át szociális lázadásba, akár forradalmi indulatba.

A lélek fájdalmasabb világából elégiák születtek, az árvaság és otthontalanság vallomásai. Verseik a születést övező kettős tragédiáról vallottak (*Csöndes sorok, lehajtott fejjel, Mondogásra való*). Vagy versek, amelyek valami névtelen szomorúságot fejeztek ki, a lélek mélyén borzongó félelmet, csendes szenvedést. „Nézd én a fájdalmak kertjéből jöttem [...] zokogástól zengő réteken át”, „Szép bánat feszül a homlokom / alatt és fekete tájak tükröznek / sötéten összecsörrenő fogaimon” — jelenik meg egy sötétebb táj, nyájak és pásztorok nélkül, az idillikus természet után az elégikus (*Variáció szomorúságra, Szerelmes vers Boldogasszony napján*). Ez a táj is a lélekben terült el, hangulatokból kialakult belső vidék gyanánt. A fiatal költő magányosságát és bánatát fejezte ki. Elégikus érzésre utalt, de nem „wertheri” világfájdalomra. Nem pusztán a fiatal költőknél szokásos veszendőségtudatra és megnevezhetetlen, szongó fájdalomra. Radnóti Miklós elégiáinak valójában életrajzi és szociális háttére volt.

Fiatalos egyénisége nemcsak elégedetlenségből és lázadó indulatokból épült, hanem szelidségből és gyengédségből is. Hajlama szerint az egyszerű örömeiben, a köznapi dolgok ígézetében találta volna meg nyugalmát és boldogságát. Tóth Dezső beszélt arról, hogy idegen volt tőle Ady életszomja, Babits szépségélményének artiztikuma, Kosztolányi kalandos öröme és Szabó Lőrinc követelőző boldogságvágya. Nem voltak különösebb emberi vágyai, lelkialkatát tekintve arra született, hogy boldog legyen. Egyszerűségét és közvetlenségét jelezte verseinek érzékenysége, rokonszenve a természetes élet, a füvek, a fák, a madarak és az állatok iránt. Figyelme, amivel a világ egyszerű varázsai fölé hajolt, például *Erdei ének valahonnan* című versének természeti képeiben: „Fejünket majd szépen lehajtjuk, / most a bokrok közt hálunk, mint a / madarak, neszelve hogy ropog / a fiatal ózbak csontja amint / álmában elnyúlva csak nő a / pázsiton, mert barátunk látod, / és talán még két hét; agancsa / helyén már szép apró dudorok / nőnek és elbőgi álmában / magát...” Ugyanezzel az áhítatos gyengédséggel tudta megidézni a szerelmi boldogságot *Az áhítat zsolnáiraiban*, a *Boldog hajnali versben* vagy a *Széllal fűtyölj!* soraiban.

Első kötete elé Barbusse Jézus-regényének néhány mondatát írta mottó gyanánt: „Où vas-tu, petit? — Vers l'oeuvre de douceur” (Hová mégy, kicsi? — A szelídség műve felé). Valóban, a szelídség is egyéniségének és költészetének ereje volt (noha nézeteit, igazát indulatosan védelmezte, ha vitába kényszerült). A nemzedéki program, amely az 1929-es *Jóság*-antológiában megfogalmazást nyert, a fiatal Radnótinál mindig visszatért, új meg új visszhangot kapott. A „jóság” elvett, mint morális köve-

telményt képviselte különben Kassák és József Attila költészete is. Ez az elv az akkoriban igen népszerű tolsztojánus programot értelmezte és fogalmazta át, elhagyva belőle a vallásos, keresztény jellegű ideológiát. Az idill és az elégia szólamat is, a lázadás mellett a „jóság” motívuma foglalta egységbe, idézzük csak a *Megbocsájtás szelíd-szomorú hangulatát*.

A szelidség, az áhítat és az egyszerű boldogság költője fájdalmas elégiakra kényszerült, mert kora még az élet köznapi örömeit is mostoha kézzel osztotta neki. Radnóti Miklós nemcsak családi sorsa, korai árvasága következtében volt otthon-talan. Nehéz küzdelmekben érte el, hogy a kedvére való pályát választhassa, szociális nyomorúság vette körül, az antiszemitizmussal fertőzött hazai társadalomban elutasítással kellett számolnia. Ifjúságát végigkísérte az oltalmazó és befogadó emberi közösségért vívott küzdelem, betöltötte a vágy, hogy otthonra, társakra találjon, ne maradjon magányos, ne legyen idegen. Vállalta ezt a küzdelmet; költészete úgy is értelmezhető, mint folytonos, mindig megújuló erőfeszítés, amely otthont akar teremteni. Ennek a küzdelemnek a költői lélekben zajló történetét indította el az idillek és az elégiák érzelmi ritmusa.

Az egymást váltó idillek és elégiák érzelmi hullámváltozása mellett egy másik folyamat is érzékelhető Radnóti Miklós költészetének első szakaszán. Ez a folyamat nem változó ritmust, hanem egyenletes fejlődést mutat. A képzeletben teremtett bukolikus természet lassanként valóságos látványba vált, a költői álmok és ábrándok helyét átveszi a valóság ismerete és vizsgálata. Az érdeklődés kifelé mutat, a vers nem a lelki valóság expresszív kivetítését kísérli meg, nem a „benső táj” képszerű ábrázolására vállalkozik, hanem a külső világban, a társadalomban tapasztalt konfliktusok és gondok kifejezésére. A személyiség alakulását az emberi kapcsolatok és összeütközések történetében mutatja be. A költői szemlélet ehhez az érdeklődéshez igazodik. Az elvontabb kifejezés szerepét konkrétabb fogalmazás veszi át. Az expresszionista és szurrealista költészetet iskolázott stílust a lírai realizmus kifejező formái követik. Legáltalában küzdelem ezeknek a formáknak a korszerű változatáért, egy új költői nyelv megteremtéséért. Ez a költői nyelv egyaránt használja a hagyományt és az újítást, a klasszikus nyelvi eszközöket és az izmusok leleményeit. Radnóti Miklós költői realizmusa, hasonlóan József Attilához vagy Szabó Lőrínchez, megőrizte és alkalmazta az avantgarde stílárís, technikai vívmányait.

Ebben a művészi fejlődésben nagy szerepe volt annak, hogy a költő tartalmas emberi kapcsolatokra tett szert, befogadó közösségre és otthonra talált. A szegedi évekre gondolunk. Ekkor gyülekeztek Radnóti köré a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai, s kötött életre szóló barátságot Buday Györggyel, Baróti Dezsővel, Hont Ferencsel, Ortutay Gyulával és Tolnai Gáborral. Ekkor került, ha átmeneti időre is, kapcsolatba a szegedi munkásmozgalommal, még korábban József Attila körével, az illegális kommunista párt harcosaival. És ekkor erősödött meg, vált igaz szövetséggé az a kölcsönös szerelem és megbecsülés, amely már korábban összefűzte menyasszonyával, Gyarmati Fannyval. A szegedi évek a közös vállalkozások nagy élményét hozták, a közös küzdelemét és közös kockázatát. Ebben a nevelő közegben, a jellem és az értelem próbáiban fordult figyelme a belső tájtól a külső világhoz, a személyes árvaság gondjától a magyar társadalom megoldásra váró nagy kérdéseire. Ebben a közegben töltődött fel lírája közösségi felelősségtudattal és valóságkutató érdeklődéssel. Az emberi személyiség a közösségi kapcsolatokban és a társadalmi valóság megismerésében gazdagodott, és vele gazdagodott a költészet is.

A fiatal Radnóti Miklós szinte valamennyi témájában és költői motívumában megfigyelhető a fejlődés az elvonttól a valóságoshoz, a romantikus idilltől a reális szemlélethez. Gondolkodása tudatosabbá vált, szellemi panorámája kitágult, emberi érzékenysége finomodott. Mindez megjelenik szerelmi költészetében is. A korai versek csendes áhítata és vakmerő erotikája után az érzelmek gazdagságát mutatják újabb szerelmi versei, különösen az *Újmódi pásztorok éneke* lapjairól. Baróti Dezső mutatott rá arra, hogy ezekben a versekben hiába keressük a szerelmi költészet két hagyományos változatának, az idealizált-romantikus Műzának és a dekadens-romantikus Végzetnek a jelenlétét. Azt a két változatot, amely különben Ba-

lassi Bálint vagy Ady Endre szerelmi lírájának is kettős ideálja volt. Radnóti természetes és korszerű szerelmi eszményt teremtett, és ebben az eszményben megérté egymással a gyengédség (*Beteg a kedves, Szerelem*) és az erotika (*Széllal fűtyölj, Pirul a naptól már az őszi boggyó*). Az *Ahítat* zsolttáiraiban ennek a gazdag érzésnek egész „enciklopédiáját” fogalmazta meg. „...te vagy a föld, a test, a vér / és terajtaid kívül minden csak játék” — hangzik ennek a költeménynek a végső summázata. Radnóti két független ember önkéntes szövetségében látta a szerelmi kapcsolat lényegét. E kapcsolatban a férfi és a nő külön világából harmonikus egység válik, ketten együtt küzdenek a nagyobb közösség céljaiért. „A szeretóm harcaim társa és / ösmeri életemet” — vallotta büszkén a *Férfinapló* szavaival. Küzdelmes sorsa legalább ezt az ajándékot nem tagadta tőle meg.

A szerelmi költészet mellett a tájfestő versek jelzik igazán, hogy figyelme határozottabban fordult a külvilághoz és felfedezte emberi környezetének, sőt hazájának és népének gondjait. A korai versek bukolikus tája és képzelt idillje után a Szeged környéki vidék valódi világa jelent meg verseiben. Említettük, hogy barátaival, a Művészeti Kollégium tagjaival gyakran kereste fel a tanyavilágot vagy Dorozsmát és Tápét, a közeli falvakat. E falvak nyomorúságos életet éltek, gyenge földeken, szűk határok között. Mindig nagyobb lett az elmaradottság és kisebb a kenyér. Radnóti és falukutató társai a Szeged környéki nyomorúságban tanulmányozhatták a magyar parasztság, általában az elmaradott hazai agrártársadalom szociális és morális helyzetét.

A falun szerzett élmények versekben nyertek kifejezést, tájrajzokban és életképekben a parasztnép életkörülményeiről és gondjairól. E versek azt a költői hagyományt követték, pontosabban alakították át, amely Juhász Gyula tápai verseiben született. A *Tápé*, a *Tápai Krisztus* és a *Tápai lagzi* felbomló életet és társadalmat mutatott alig egy évtizeddel Radnóti versei előtt. Paraszti tragédiákra és általuk, jelképes módon, országos tragédiára hívta fel a figyelmet. Radnóti nem jutott történelmi felismerésekig és látomásokig, a falu sivár elmaradottságában azonban ő is fellelte a parasztság általánosabb gondjait. Juhász Gyula impresszionistikus képeket használt és szimbolikus kifejezésre törekedett. Radnóti falusi élménye naturalisztikus és groteszk hangolást kapott. A *Tápé, öreg este* soraiban még a bukolikus idill motívumai is feltetszettek. De mennyire más módon, más jelentésben, mint a korábbi tájversekben. A groteszk tónus a falusi világ mérhetetlen szegénységét leplezte le: „... hazafelé jönnek szekéren / és papírral ápolt glóriákkal sötéten / a gazdák s eldőlnék, ha asszonyuk kilép / melegen szoknyáiból előttük és szolgálva / hozzájuk bontja a testét melegen! // Kinn kutya nappali mérgét játssza / a lánccal, benn a gyerek figyel még, ó / szemekkel s a macska! és szerető zajban / álmodnak együtt már, köcsög tejekről / boldogan, nyáluk csorgatva a vackon!”

Aztán a bukolikus indítás és díszlet is elmaradt, és a maga kendőzetlen valóságában jelent meg az anyagi és erkölcsi nyomorban fuldokló alföldi falu. Az *Elégia egy csavargó halálára*, az *Elégia, vagy szentkép, szögetlen* című panaszos versekben, s már riasztó naturalizmussal a *Keseredő* soraiban: „Tegnap módos legény szemétől híztak / vasárnap lányok a templom előtt még; / holdas gond pipál ma házaink lukán / és vöröstjárt, nagyhasú lányok lesik / lassan kifelé kerekedő kölykeiket, / hogy tele bombjuk közt liláraszorítsák, / mert mire is kell ma, kicsi melles lány / és legényke, gatyabafűtyülő! / hogy / álljanak majd éhesre ijedten, mikor rí / a rét s föld a magot is undorral kihányja!”

Ezek a versek valóban komor és lázító elégiák. Magát az elégikus műfajt is megtöltötték a való élet fájdalmas, lázító képei. A korai elégiák nem egyszerű valami megnevezhetetlen szomorúságból vagy egyszerűen személyes árvaságból születtek. Az újabbak hátterében pontosan megnevezhető szenvedést találunk; beteg a kedves, a testvér, gondok apasztják a jó barát erejét, szegénységben telik az ifjúság, hazugság és erőszak rontja meg az ország életét (*Beteg a kedves, Kedd és szerda között, Hajnali elégia, Szélesen, Szerelmes keseredő*). És néhány hónappal a *Csendes sorok, lehajtott fejfel* után, amelyben az árvaság fájdalma és a magány szorongása tört fel-

színre, megszületett a *Kedvetlen férfiak verse*. Lázadó költemény, amely pontos képet adott az indulat eredetéről és körülményeiről.

A lázadó hang eddig is végigkísérte Radnóti Miklós költészetét. A korai *Sirálysikoly* és a *Szegedység és gyűlölet verse* már lázadást hirdetett a főkéis társadalom ellen és szolidaritást az elnyomottak millióival. A költői indulás éveiben, az első kötet verseiben azonban még többnyire elvontabb módon, a költemény képi formáiba rejtve jelent meg a lázadó indulat. Ilyen „aesopusi nyelven” emlékezett meg Radnóti a magyar szocialista forradalomról is *Májusi igazság* című versével. 1919 májusának emlékét idézte, hűségéről beszélt: „tegnap a májusi igazság járt az / uccátokon, virágokkal fölcicomázva. // Az asszonnyal és könnyel a szememben / a májusi igazság útját taposom...” A forradalomra utalt, ha áttételes módon is, a piros szín gyakori használata, vagy a bukolikus versek kedves virága, a lázadó piros pipacs.

Az ösztönös lázadásból a szegedi élmények révén lett tudatos magatartás, forradalmi érzés és világszemlélet. A már korábban megalapozott marxista ismeretek és a szegedi munkásmozgalomban vállalt áldozatos szerep vértették fel Radnóti Miklóst a szocializmus eszméivel. Tiltakozó és lázadó versei nyíltabban beszéltek már, közvetlenül támadták az ellenforradalmi rendszert és hirdették a szocializmus igazságát. Ez a lázadás már nem az expresszionizmusé, nem a korábbi ösztönös tiltakozás, amely az avantgarde formáiba öltözve jelentkezett. Radnóti elhatárolta magát a magyar avantgarde hagyományaitól, hogy verseinek forradalmi eszmevilágát hangsúlyozza. Fontosnak tartotta, hogy ne a szabad forma, hanem az osztályharcos mondanivaló különböztesse meg másoktól. Szembefordulását a „klasszikus avantgarde”-dal *Most fölfújom* kezdetű verse fejezte ki: „most fölfújom a mellem és kiengedem a hangom / zengjen / sokszor megtettem eddig is már / az írástudók most whitmani és kassáki pózról beszélnek majd / s nem lesz igazuk / jótüdejű epikus ez a kettő / de mindent otthagy a helyén...”

Költeményeiben sorra megjelentek a mozgalmi élet eseményei, epizódjai. (*Férfi-napló*, *Szombat éji groteszk*, *Ismétlő vers*). Hangot kapott a hatalom ellen lázadó szenvedély: „égnek puffasztja / dühös hajunkat a nemzetes / kórság, mert szuronyok közt élünk / pukkadásig! (*Betyárok verse*). Megszólalt a forradalmi öntudat és remény: „boldog vagyok mert harcolok hogy jól legyen / minden és a harc lombját egyszer majd megsüti a / napfény / ebben hiszek” (*Most fölfújom*). Hasonló öntudat és szenvedély hatotta át a *Kerekedő mítosz*, a *Jóllakott ablakokon*, a *Hajnal dumál* és a *Helyzetjelentés* című verseket. E költemények lemondtak az „aesopusi nyelvezet” védelméről, közvetlen indulattal, forradalmat hirdetve szolgálták a munkásmozgalom célkitűzéseit. Nem is kerülhettek be a költő akkori verseskönyveibe, csak a felszabadulás után csatlakozhattak az életmű más darabjaihoz.

Ezekben a versekben a korábbihoz képest új költői személyiség született: az otthonkereső és a lázadó személyiség után a mozgalmi személyiség. Erre a mozgalmi személyiségre utalt az *Újmódi pásztorok énekének* címe is. A pásztor alakja a Szegedi Fiatalok kedves jelképe volt. Levélpapírjukon, könyveiken Buday Györgynek a betlehemi pásztorokról készített híres fametszetét használták, közös embléma, címer gyanánt. A pásztor jelképes figurája egyszerre fejezte ki a fiatalok népi tájékozódását és természetes életérzését, amely szembeszegült a polgári társadalom konvencióival. A pásztor alakjával jelölt szimbólumba belejátszott a Szeged környéki lázadó betyároknak és pásztoroknak, Rózsa Sándornak és társainak osztály- és szabadságharcos hagyományokat hordozó emléke is. Az „új”, az „újmódi” jelző pedig, mint Baróti Dezső kimutatta, a forradalmiságra, az új társadalomra, a jövő szocializmusra utalt. Az „újmódi pásztor” jelképes alakja tehát nemcsak követte, hanem át is alakította azt a pásztormotívumot, amelyet a Pogány köszöntő kezdeményezett. Az elkötelezett forradalmárra, a mozgalmi hősré utalt. Jelentését bizonyára befolyásolta az is, hogy akkoriban (1930-ban) jelent meg és vált népszerűvé Szilágyi András erdélyi kommunista író regénye: az *Új pásztor*, amely a havasi pásztorok forradalmi küzdelmét örökítette meg. Radnóti Miklós ismerte, szerette és barátai körében terjesztette ezt a regényt. A mozgalmi költő személyiségét forradalmi és közösségi tudat hatotta

át. Szilárd meggyőződéssel vállalta osztályharcos feladatait, nemcsak művésznek tartotta magát, hanem forradalmárnak is, aki a szolgálatban találta meg igazabb lehetőségeit. „Tanítok / és vállalom a harcot is! / költő is vagyok, / meg proletár” — hangzott az *Ismétlő vers* refrénje, akár egy mozgalmi ars poetica. A mozgalmi költő nemcsak a saját nevében beszélt, az osztály szószólója volt, a mozgalom kollektív tudatát fejezte ki. A költemény sem pusztán vallomás már, hanem harci riadó és világnak szóló közösségi üzenet. Formája nem a bukolikus dal vagy az elégia, hanem az ódai hangot zengető kórus, amely többes szám első személyben hangzott fel, és nemcsak a közösség akaratát tolmácsolta, hanem meg is szervezte ezt a közösséget. Kollektív műfaj lévén, erősítette a munkások szolidaritását és osztályöntudatát. A mozgalmi költő kitüntetett műfaja a szavalókórus lett; Majakovszkij, Johannes R. Becher, Bertolt Brecht, Kurt Tucholsky és Kassák Lajos gyakran írt szavalókórusokat. Radnóti Miklós szavalókórusai hozzájuk hasonlóan fejezték ki a mozgalmi költő közösségi igényét és áldozatos elkötelezettségét. A *Téli kórus* Petőfi versének, a *Farkasok dalának* avantgardista parafrázisa: „Állj mellénk szorosan és indulj el velünk / A falu felé! A falu felé! Nézd! / Darazsak ezek csak nem puszkagolyók! / Énekeld túl testvér a dongást: / Mi vagyunk az üvöltő farkasok / és mienk lesz a falu majd / És alvó szalmákkal az ólak is! / Miénk a város a meleg húsokkal / És jóllakunk és melegünk lesz / És mi leszünk majd az éneklő farkasok / És énekelünk! Énekelünk!” Az *Acélkórus* pedig József Attila *Tömeg* című versére utalva tekintette át a háborúba hajszolt külföldi munkások helyzetét Kínától és Japántól Afrikáig, és fejezte ki a munkásosztály nemzetköziségének erejét.

A mozgalmi versek, különösen a szavalókórusok azt mutatták, hogy Radnóti Miklós a forradalmi irodalom táborában kereste helyét. Ez a tájékozódás kétségtelesen összefüggött azzal a lendületes fejlődéssel, amelyet a hazai munkásmozgalom mutatott 1930—1931 körül. Radnótit persze nemcsak a fellendülő mozgalom győzelmi reményei vonzották, hiszen lázadó hajlama, rokonszenve a szocializmus iránt korábbi eredetű. A gyermekkori és családi emlékek, apjának és nevelőanyjának 1919-es szereplése, a maga külvárosi élményei éppúgy alakították ezt a vonzódást, mint reichenbergi olvasmányai, üzemi tapasztalatai. A mozgalmi munka vállalásához és forradalmi verseihez kitérők nélkül érkezett. Mint József Attilát, őt is a személyes otthontalanság és a társadalmi méretekben jelentkező nyomorúság élménye állította a szocializmus mellé. A mozgalmi tevékenység és a forradalmi költészet további kifejlődésére azonban mind kevesebb lehetőséget hagyott a változó történelem. Az európai és hazai szocialista mozgalom forradalmi reményeinek ideiglenes bukása (Hitler németországi és Gömbös Gyula hazai hatalomátvétele) után Radnóti Miklós visszavonult a forradalmi költészettől a haladó irodalom más természetű állásába. A haladó mozgalmakhoz, az antifasiszta népfronthoz mindig lelkesen csatlakozott, a mozgalmi költő szerepét azonban egy más alkotószerep váltotta fel.

Tóth Dezső ezért helyesen figyelmeztetett arra, hogy Radnóti és a kommunista mozgalom találkozását nem szabad sematikus módon értelmeznünk. A mozgalmi szerep vállalásának nem költészeti, inkább emberi nyeresége volt. „Néhány versszakot, képet, fordulatot leszámítva — olvassuk — ez a versréteg nem emelkedett az igazi líra magasára. — [...] a mozgalommal való azonosulás költői szinten itt még nem ment végbe. De ugyanilyen kétségbevonhatatlanul tanúsítják — nem ugyan a költő, de az ember — azonosulási eltökéltségét, s mindenekelőtt azt, hogy itt és ekkor alakult ki benne az a széles horizontú, tudatos társadalomlátás és az az áldozatokkal való szolidaritásvállalás, amelyek lírája kialakulása során oly jelentős szerepet játszottak. Radnóti nem azért szocialista költő, s főként nem azért nagy költő, mert ezeket a verseket megírta, hanem mert később az itt átértett társadalmi, történelmi távlatok, az itt kialakult közösségélmény összefüggésében fogta fel és fogalmazta meg önnön helyzetét, ismerte fel korán s tartotta költőként számon mindvégig a legnagyobb veszedelmet, amely az embert fenyegette, a fasizmust, de a vele szemben állók széles táborát is.” A mozgalmi és forradalmi verseknek valójában ez a távlat: Radnóti Miklós későbbi antifasiszta lírája adott igazi szerepet.